

1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu

“GELENEKTEN GELECEĞE CAMİ MİMARİSİNDE ÇAĞDAŞ TASARIM VE TEKNOLOJİLER”

2-5 EKİM 2012

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

MİMAR SİNAN
GÜZEL SANATLAR
ÜNİVERSİTESİ

SEMPOZYUM KİTABI

TRABLUSGARP'TA BULUNAN TURGUT REİS KÜLLİYESİ VE OSMANLI MİMARİSİ'NDEKİ YERİ

Araş. Gör. Dr. İbrahim YILDIRIM

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

Bugün Libya sınırları içinde yer alan Trablusgarp'taki önemli tarihî yapılardan biri olan Turgut Reis Külliyesi, içindeki cami, türbeleri, hamamı ve sakalı-ı şerif odasıyla günümüzde de tarihsel önemini korumaktadır. Ünlü Türk denizcisi Turgut Reis adına inşa edilen bu yapılar topluluğunun, yerel halk tarafından da en çok rağbet edilen bölümü hiç şüphesiz ki, Turgut Reis'in nâşının bulunduğu ve kendi adıyla anılan Turgut Reis Türbesi'dir. Yerel üslupların çizgileri görünse de, aslında hâkim unsur olan Osmanlı'nın ilgili döneme ait sanatsal imzasını bu yapılarda görmekteyiz.

Turgut Reis Camii

Turgut Reis Camii, 16. yüzyılın ikinci yarısında, Trablusgarp'ın 1553-1565 yılları arasında yöneticisi de olan ünlü denizci Turgut Reis tarafından inşa ettirilmiştir¹.

Turgut, Trablusgarp'ın kuzeyine hâkim olan bir tepe üzerine bir kale inşa ettirmiş ve 1510 yılında Pedro Navarro tarafından tahrip edilmiş büyük caminin kalıntılarının üzerine de bir konut yaptırmıştır ki, buraya "Turgut Sarayı" denilmektedir. Şövalyeler tarafından yapılmış bir şapelin üstüne de bir cami bina etmiştir ve ölümünden sonra buraya defnedilmiştir².

Caminin mimarisi, 16. yüzyıldaki diğer Osmanlı şehirlerindeki üsluba benzerliğiyle, Trablusgarp'taki güzel ve etkileyici bir örneğidir³. Osmanlı Dönemi'ndeki Libya camilerinin, gökyüzüne doğru yükselen ve ayaklarla destekli merkezi bir ana kubbenin olduğu ve bu kubbeyi daha küçük kubbelerin çevrelediği, ince uzun minarelerin olduğu bir yapı tekniği görülmektedir⁴.

Libya'nın mimari tarihî içinde 1551-1711 yılları arasındaki dönemde cami inşasında çok hızlı bir gelişme görüldü. Bu dönem boyunca yeni yapı teknikleri, mimari stiller ve ahşap kitabeler ortaya çıkmış ve cami mimarilerinde uygulanmıştır. Bilinen en iyi örnekler Derne'deki Büyük Cami ile Trablusgarp'taki iki yerel camidir: Shaib al-Ain ve Turgut Camileri. Bunların hepsi çok kubbeli yapılardır⁵.

Libya'daki Osmanlı camileri ve medreselerinin tipik dar, kalem gibi ince minareleri bazen sekizgen formdadır. Trablusgarp'taki Osmanlı camileri, özellikle Karamanlı Ahmet Paşa, Turgut ve Gürcü Camileri, Libya'nın çini mozaik ve ahşap işçiliğinin en güzel örneklerini barındırırlar. Bunlar, Kuzey Afrika'da Mağribi stilde inşa edildiler ve sıklıkla harimin üstünü kaplayan merkezi kubbe ve bunun etrafını çevreleyen muhteşem dekorlu küçük kubbeler ki, bunları sütunlar destekler. Güçlü Endülüs etkisi birçok camide revaklı sütunlarda kendini göstermektedir⁶.

¹ James Azema, *Libya Handbook*, Footprint Handbooks Ltd., England, 2000, s.74.

² Jamil M. Abun-Nasr, *A History of the Maghrib in the Islamic Period*, Cambridge University Press, 1987, s. 191.

³ Ronald Bruce St. John, *Historical Dictionary of Libya*, Fourth Edition, The Scarecrow Press, Inc., Lanham, Maryland., Toronto., Oxford, 2006, s. 255.

⁴ Saeid Ali Buhlfaia, *Historical Background of Libyan Mosque Architecture: Assessment and Criticism of Mosques in Ajdabiya City*, ODTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2006, s. 15.

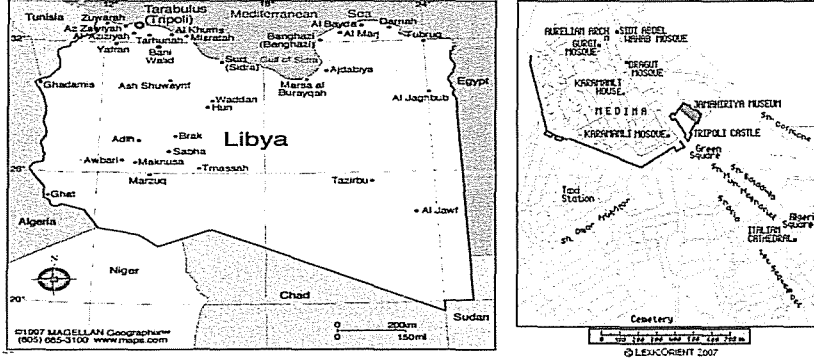
⁵ Saeid Ali Buhlfaia, a.g.e., s. 58.

⁶ Anthony Ham, *Libya*, Lonely Planet Publications Pty Ltd, March 2002, s. 33.

1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu

Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde
Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler

Resim 1-2. Libya Haritası

En eski Osmanlı yapılarından birisi olan Turgut Camii, T planlı, merkezi alanlı, çok kubbeli ve harimindeki bölümleriyle tabhaneli Osmanlı camilerine çağrışım yapmaktadır⁷.

T planlı bu ibadethane, bir dizi mezar odaları ile çevrilidir ve bir hamamı vardır ki, Turgut'un orijinal sarayından arta kalmıştır. Cami, muhtelif düzensiz avlu alanları tarafından desteklenmiştir ki, bunlardan biri minareyi ve kimi mezarları içine almaktadır. En dışta ise çevrili bir duvar vardır ki, bu duvar camiye geniş çevreye bağlar. Bu yapı, çeşitli yapıların ve değişik tarihî dönemlerin (Roma, erken ve geç Osmanlı gibi) bir birleşimidir⁸.

Woodberry ise, 1914 yılında Scribner's Magazine'de yazdığı bir yazıda yapıyı "eski zamanları hatırlatan, antik kemerli, oldukça değişik ve sade bir camidir"⁹ şeklinde anlatmaktadır.

Trablusgarp'taki Turgut Reis Külliyesi ile ilgili en kapsamlı ilk araştırmayı 1962 yılında yapan Ali Saim Ülgen, caminin, 1551 M. (958 H.) yılında Turgut Reis tarafından yaptırıldıktan sonra, 1604 M. (1013 H.) tarihinde Ali Bey tarafından yeniden bina edildiği mevcut kitabesinden anlaşılmaktadır¹⁰, demektedir.

II. Dünya Savaşı'nda İngiliz savaş gemileri tarafından atılan bombalarla caminin harim kısmı ile minaresi hasar gördü. Savaşın sona Trablusgarp Vakıflar İdaresi tarafından betonarme direkler üzerine ve oldukça basit bir şekilde yapılan yenileme çalışmasında, yapının eski görünümü bozulmuştur. Yenileme çalışması sırasında binaya geniş bir orta avlu ve yine geniş bir sokak eklenmiştir.

Ülgen, cami ile ilgili yaptığı inceleme ve araştırmalarında, bu inşaat sırasında yapıya sokak cephesindeki kapılara moresk şekilli söve ve kemerler, dükkân, helâ, gusûlthane, hizmet odası gibi çeşitli bölümler eklendiğini, minarenin petek ve külâhının eskisine göre çok daha kısa ve bodur şekilde yapıldığını söyler. Bu yüzden bu yeni eklenen bölümlerin hiçbir mimari ve tarihî kıymetinin olmadığını belirtmiş ve minarenin şerefeden yukarı olan petek kısmının ise bugünkü görünüşüyle oldukça kötü bir görünüme sahip olduğunu vurgulamıştır¹¹.

Ayrı bir yenileme de, 06.01.1960 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan kanun çerçevesinde o zamanki adıyla Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce Türkiye tarafından yapılan yenileme çalışmasıdır (15.1.1960 tarihli 10406 sayılı Resmi Gazete). Son olarak 2009 yılında iki Türk firması tarafından hiçbir ücret alınmadan Turgut Reis Türbesi'nin yenileme çalışması gerçekleştirilmiştir¹².

⁷ Andrew Petersen, Dictionary of Islamic Architecture, First Published 1999 by Routledge, London, s. 286.

⁸ Brian L. McLaren, Architecture and Tourism in Italian Colonial Libya An Ambivalent Modernism, University of Washington Press in China, 2006. s. 255.

⁹ G. E. Woodberry, Tripoli, Scribner's Magazine, May 1914, vol. LV, no. 5, s. 565.

¹⁰ Ali Saim Ülgen, Trablusgarp'ta Turgut Reis Mimarî Manzumesi, Vakıflar Dergisi, S. 5, Ankara 1962, s. 87.

¹¹ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 88.

¹² <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=bakan&yayinID=2454&icerikID=2624&dil=TR>

1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu

Trablusgarp'ta Bulunan Turgut Reis Külliyesi ve Osmanlı Mimarisi'ndeki Yeri
İbrahim YILDIRIM

Şehrin ortasındaki bu büyük yapı, mezarlık, hamam ve türbelerden oluşan mimari bir topluluk olup, kale içi (eski şehir) semtinde, kendi adıyla anılan caddenin (Seydi Turgut Caddesi) kenarında, Türk Çarşısı ile Bâb el-Bahr arasında yer almaktadır. Cami ve türbeler limana hâkim bir konumdadır.

Caminin yan sokağa nazır asıl giriş kısmı tamamen yeniden yapılmış olup, moresk şekilde kemerli kapısıyla ve atnalı kemer ve Romen tarzı başlıklarıyla zevksiz bir yapı hüviyetine sahiptir. Seydi Turgut sokağının (caddesinin) köşesine tesadüf etmekte olan bu giriş, dış duvar cephesinden bir miktar geriye alınmıştır¹³.

Caminin banisi Turgut Reis, oldukça meşhur bir denizcimizdir. Osmanlı Devleti'nin Mentеше (Muğla) Sancağı'na bağlı Seroz (Saravuloz) Köyü'nde 1485 yılında doğan Turgut Reis'in, Hızır Reis (Barbaros Hayreddin Paşa)'in hizmetine girdikten sonra, deniz savaşlarında ortaya koyduğu başarılarla ünü iyice arttı. 1548-1550 yılları arasında iki yıl kuzey Afrika sahillerinde Müslümanlara yardım etti.

Kanuni Sultan Süleyman, Turgut Reis'e Kur'an-ı Kerim ile bir kılıç gönderip, Trablusgarp'ın fethini istedi. Turgut Reis, 15 Ağustos 1551'de Malta şövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarp'ı fethetti. 1552'de Andrea Doria komutasındaki düşman donanmasına karşı kazandığı Pestiye zaferi ve 1553'te Korsika adasının merkezi Bastia'yı zaptından sonra Trablusgarp Beylerbeyliği'ne getirildi.

Onun yönetimi zamanında iki önemli olay vardı: Trablusgarp'a saldıran 14.000 kişilik birleşik düşman ordusunun (İspanyol, Alman ve İtalyan) saldırısını püskürtmek ve Afrika'nın fethi önünde engel olan Malta'ya saldırmak¹⁴.

Turgut Reis, Malta kuşatması sırasında, 23 Haziran 1565 tarihinde, Cezayir Türk Birliği ve Osmanlı Alayı'nın, Saint John şövalyelerine karşı, Saint Elme Kalesi'ne yapılan bir taarruzda şehit düştü¹⁵. Turgut Reis'in naaşı iki kadırga eşliğinde Trablusgarp'a getirildi ve cenaze namazı burada adına yapılan camide kılınarak, kendi adıyla anılan türbeye defnedildi. Minare ile hemen yanındaki hamam halefi İskender Paşa tarafından tamamlandı¹⁶.

Cami, İngiliz bombardımanından sonra yapılan merkezi kısmıyla beraber iki ayrı tekniğe ve şekle sahiptir. Merkezi kısım üslupsuz ve çirkin bir binadır. Proporsiyon bakımından uzun, iri ve dairevi oniki adet betonarme sütun üzerine oturtulmuş bulunan kemerlerle bunların taşıdığı yirmi kubbe ölçüsüz ve hantal görünüşlüdür. Caminin eskiden kalan kısımları yani cenahları, daha alçak ikişer sütun ve ayağa (Romen harabelerinden getirilmiş mimari parçalardan kompozit ve toksan üslubundaki başlıklar ve trakit sütunlara) dayanmakta, kemer ve kubbelerle az çok mütevazı bir tesir oluşturmaktadır. İkinci yapıdan sağlam kalan bu cenahların kubbeleri altışardan on iki adet olup, kemerlere oturdukları köşelerde basit tromplarla mücehhez ve elipsoit şekillidir. Kubbelerin derinliği kasnak kısımlarının kemer ve sütunların boyları nispetli ve harpten sonra yapılmış merkezi kısma göre daha iddiasız, fakat buna rağmen samimi ve ölçülüdür¹⁷.

Ülgen, caminin mihrabının ve minberinin gayet acemice yapılmış zevksiz şeyler olduğunu söylerken, müezzin mahfeli ve kürsü vazifesini gören maksurenin ise iki ayak arasına asılmış ve ahşaptan yapılmış olduğunu belirtir¹⁸.

Caminin duvarları ve kemerleriyle kubbeleri sıvalı olup, kubbe göbekleri basit, kabartma tezyinatla süslüdür. Son devirde yapılmış kufi yazılı çini plakalarla cami cepheleri acemice süslenmiştir¹⁹.

¹³ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 88.

¹⁴ V. Christides, G. Orman, R. Mantran and C. E. Bosworth, Tripoli in Libya, Historic Cities Of The Islamic World, Ed. by Edmund Bosworth, Brill, Leiden Boston, 2007, s. 531.

¹⁵ Jamil M. Abun-Nasr, a.g.e., s. 191; Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, çev. Nilüfer Epceli, çev. kont. Kemal Beydilli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, c. 3, s. 101.

¹⁶ James Azema, a.g.e., s. 74.

¹⁷ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 90.

¹⁸ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 90.

¹⁹ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 90.

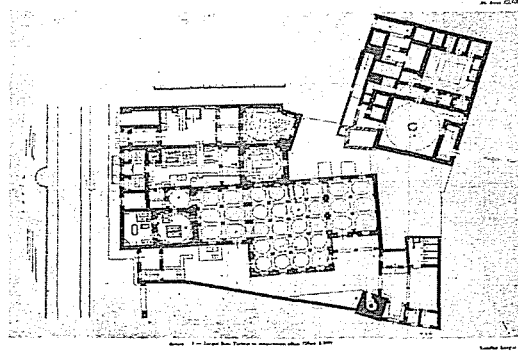

1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu

Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde
Çağdaş Tasarım ve Teknolojiler

Resim 3. Turgut Reis Camii

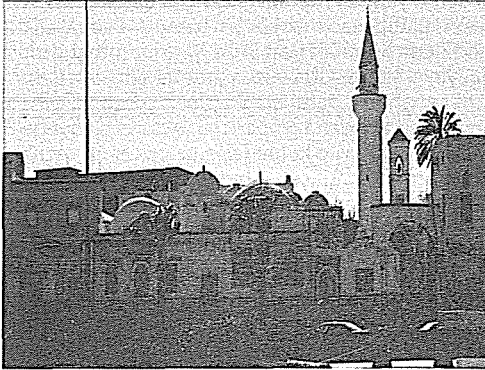
Resim 4. Turgut Reis Türbesi ve diğer yapıların planı (Ölçü: 1/100), Ali Saim Ülgen

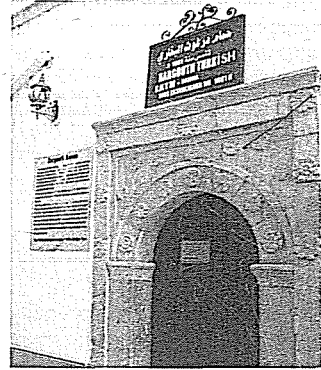
Resim 5. Turgut Reis Camii Yan Girişi

Resim 6. Turgut Reis Türbesi ve diğer yapıların planı (Ölçü: 1/100), Ali Saim Ülgen

Resim 8. Turgut Reis Camii Yol Tarafı

Resim 7. Turgut Reis Hamamı Giriş Kapısı

Caminin duvarına bitişmemiş ve oldukça uzak mesafede ve Seydi Turgut sokağından (caddesinden) avluya girilen kapının yanında bulunan minare, kalın kaide ve gövdesi, masif şerefesi, bombardımandan sonra eskisine nazaran kısa yapılmış peteği, yeşil renkli ahşap basık külahlı kaba bir tesir oluşturan alemi vardır. Kaba yapılı ve caminin kible istikametine göre çarpık konmuş kaidesi ve gövdeye geçişteki basık köşe üçgenleri ve nisbetsiz silmesiyle minare, proporsiyon bakımından mahalli hususiyeti Osmanlı tipi ile birlikte mezcetmiştir. Minarenin şerefeye kadar (kaide ve gövde dâhil) yüksekliği 15.74 cm. ve peteği ise 3.55 cm. olup, şerife çanaklığına 63 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır²⁰.

²⁰ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 89-91.

1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu

Trablusgarp'ta Bulunan Turgut Reis Külliyesi ve Osmanlı Mimarisi'ndeki Yeri
İbrahim YILDIRIM

Resim 9. Turgut Reis'in Sandukası

Resim 10. Turgut Reis Türbesi'ndeki Mezarlar

Resim 11. Turgut Reis'in Ailesine ve Komutanlarına Ait Mezarlar

Caminin son cemaat mahalli bitişiğindeki kapıları üzerinde biri tarihî, diğeri II. Dünya Savaşı'ndan sonraki tamerini gösteren iki kitabe görülmektedir. H. 1013- M. 1604 tarihli dört satırlık kitabe Türkçe olup, İstanbul abidelerindeki tarihleriyle tanınan Hâtîf mahlasını ihtiva etmektedir. 1366 H. 1946 M. tarihli on satırlık Arapça kitabe ise, mütevellî Mahmut Bey tarafından, Neccar Cemil Kadı'nın ve mutemet Ali Efendi'nin denetimi altında yaptırıldığını belirtmektedir²¹.

Turgut Reis Türbesi

Bazı camilerin tarihî ve sanatsal önemi türbelerinden de ileri gelir. Trablusgarp'taki bazı camiler bununla ilgilidir. Turgut Camii ve Türbesi de bu şekildedir²².

Turgut Reis Türbesi, kible tarafından (doğu-güney) Mehmet Paşa Türbesi, mukabilinde cami, güney batısında mezarlık ve hamam, kuzeyi hazire ve Ahmet Paşa Türbesi olmak üzere beş adet bina ve sonradan yapılmış dükkân, helâ, gusülhane ve hizmet odalarından mürekkep binalar arasındadır²³.

Türbeye üstü kubbeli ve yanları tonozlu, iki tarafı merdivenli bir antreden girilir. Bu kapı geçidinin iki yanında da kabirler bulunmaktadır. Mehmet Paşa Türbesi avlusuna giriş için de kompozit başlıklı sütunlu tonozlu bir geçit açılmıştır. Buradaki kapının üzerinde mermere kazılmış 1646 M. (1057 H.) tarihli bir kitabe vardır. Kapılar, Turgut Reis ve Mehmet Paşa türbe avlularının seviye farkları sebebiyle merdivenle çıkılır vaziyette yapılmıştır²⁴.

Türbe, mimari yapısı açısından diğer türbelerden daha erken devirlere aittir. Diğer türbelerdeki mimari yapılanma ve içlerinde medfun bulunanların vefat tarihleri XVII. yüzyılın ortalarından öteye gitmemektedir.

Turgut Reis Türbesi'ne ve çevresindeki hazireye çeşitli tarihlerde oldukça çok defin yapılmıştır. Bunun temel sebebi, Turgut Reis'in yerel halk tarafından çok sevilmiş olması ve özellikle şehadetinden sonra kendisine bir kutsiyet izafe edilmesidir. Bugün Libya'da bu türbe saygın ziyaretgâhlar arasında olup, türbeye halk arasında "Seydi Turgut Türbesi" denilmektedir.

Türbe, tek kubbeli, köşeleri pandantifli, kare planlı bir binadır. Cephesi iki kemerli ve üstü tonozla örtülü revak kısmının teşekkül tarzı yüzünden türbe kapısı bina aksına göre ortaya getirilememiş, yana kaçık yapılmış bulunmaktadır. Türbenin içinde ve dışında 14 adet mezar vardır²⁵.

Bunların arasında Trablusgarp Valisi Mahmut Nedim Paşa'nın kızı Fatma Refika Hanım'ın 1279 H. ve yine Trablusgarp Valisi Ahmet Rasim Paşa'nın torunu Ahmet Adil Bey'in 1301 H. tarihli mezarları vardır²⁶. Woodberry, türbenin mistik havasından etkilendiğini yazmaktadır²⁷.

²¹ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 91.

²² E. J. Brill, E. J. Brill's First Encyclopedis of Islam 1913-1936, vol. VIII, Copyright 1927, 1993 by E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, s. 817.

²³ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 87.

²⁴ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 88.

²⁵ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 89.

²⁶ Ali Saim Ülgen, a.g.e., s. 92.

²⁷ G. E. Woodberry, a.g.e., s. 565.